

УДК 069.5:655.4:27

Наталія Солонська,
кандидат історичних наук,
керівник Культурно-просвітницького центру НБУВ

У непересічної важливості для слов'янської культури процесі хрещення Київської Русі, що відбувався, за джерелами, 988 року, роль твiрного фундаменту відіграла християнська книжність і заснована Ярославом Мудрим княжа бібліотека Київського Софійського собору XI ст., ядром фонду якої була богослужбова література. Ймовірний фонд бібліотеки мав релігійно-духовний характер.

Перша згадка в давньоруських літописах про книгу теж датована 988 р. Феноменальне і суттєве значення книги, бібліотеки в поширенні християнства, зміцненні його позицій в Київській Русі й зумовило концепцію книжкової виставки, що була розгорнута в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського з нагоди 1025-річчя хрещення Київської Русі.

Історіографія проблеми впливу християнства на розвиток культури Київської Русі доволі значна. Це, зокрема, доробок таких учених різних поколінь, як О. Архангельський, М. Бердяєв, А. Бичко, М. Брайчевський, М. Возняк, Є. Голубинський, Т. Горбаченко, А. Горський, В. Горський, М. Грушевський, Я. Дашкевич, Д. Дорошенко, Є. Дулуман, А. Замалеєв, В. Зоц, В. Ільїн, С. Кримський; І. Крип'якевич, О. Левицький, Д. Лихачов, І. Мицик, В. Нічик, І. Огієнко, М. Пешак, Н. Полонська-Василенко, А. Поппе, М. Попович, М. Присьолков, В. Ричка, А. Савич, В. Суліма, В. Ульяновський, Г. Флоренський, К. Харлампович, Т. Чайка, Д. Чижевський; О. Шахматов, П. Яременко та ін.

Колосальну кількість наукових праць різними мовами присвячено і християнській книжності: праці таких учених, як С. Азбелев, Є. Верещагін, Я. Запаско, В. Іконников, Я. Ісаєвич, М. Котляр; С. Кожухаров; М. Мурьянов; В. Німчук, Г. Попов; В. Перетц; І. Свенціцький; О. Соболевський, І. Срезневський; С. Темчин та ін., порівняно меншу кількість досліджень — монастирським бібліотекам. Відзначимо успішні наукові дослідження, здійснені в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського під керівництвом члена-кореспондента НАН України Л. Дубровіної.

Першими бібліотеками ставали монастирські книгозбірні, що були осередком збереження творів писемності. Переважна частина наукової інформації потрапляла в києво-руське середовище з богослужбових книг.

Провідна роль княжої бібліотеки Київського Софійського собору XI ст. у становленні писемної культури, її формуванні, пояснюється вирішальним впливом церкви на суспільство, на оточуючий світ.

В імовірному фонді княжої бібліотеки XI століття Київського Софійського собору зберігалися церковно-політичні книги, догматичні, агіографічні, проповідницькі та богослужбові, соборники, мінеї ("Четьї" читалися в церкві й братією), прологи, златоусти, земні раї, п'ятидесятниці, учительні

Християнство: історія і сучасність

Євангелія, тлумачні Євангелія, тлумачні псалтирі, потрібні для відправи церковні Статуті або Типікони (вони визначали склад, порядок і чин церковних богослужінь) тощо. Життєва література була представлена у мінеях, прологах, патериках, у збірках і окремих списках.

Для відправи православного християнського культу в церквах (в їх числі й домашніх) був необхідний такий мінімум книг: Євангеліє-апракос, Апостол-апракос Євхологійон (поєднання Требника зі Службеником), окремо Требник, окремо Службеник, Часослов, Псалтир. Тріодь пісна. Тріодь цвітна. Мінея загальна: для соборних храмів Софійського рівня ще: Стихірар, Недільний Октоїх. Шестоднев, Ірмології. Паремійник, Мінеї місячні. Євангеліє було на престолі кожної діючої церкви; Апостол — книга не ритуальна, що може переноситися із церкви в церкву, однак він був у кожному храмі. До речі, Псалтир використовувався не тільки під час проведення вранішніх та вечірніх служб, а й як одна із перших книжок, за якою навчалися грамоті діти в нижчій школі, як один із заміників букваря.

Проповіді — "Слова", "Повчення" — призначено для читання. Твори проповідницької літератури утворюють собою цілу систему богослів'я — переважно морального, а великою мірою і християнської віронауки та навіть християнської філософії. Найбільше перекладено проповіді таких авторів: Іоана Златоустого, Єфрема Сірина, Василя Великого, Григорія Богослова, Федора Студита, Кирила Олександрійського та ін.

Переклади богослужбових книг (Євангелія, Апостоли, Псалтирі, Службні мінеї, Службеники, Ірмології, Октоїхи, Тріоді, Часослови) було зроблено ще за часів діяльності Кирила та Мефодія в Моравії, звідти вони потрапили до Болгарії і далі — в Київську Русь. Частина перекладної літератури була продуктом праці переписувачів Софійського скрипторію, про що свідчать вкраплення староукраїнської мови в давніх рукописних книгах.

Корпус християнської літератури мав такий вміст: св. Писання, екзегетики, гомілетики тощо; Требники, Часослови, Мінеї, Октоїхи, Тріоді та ін.; канонічна література — Псалтир, Апостол, Євангелія, Книги Старого завіту; гомілетичні і проповідницькі — тлумачні Псалтирі, учительні й тлумачні Євангелія; агіографічна — життєписи святих; дидактична — катехізиси; конфесійно-світська — церковно-ораторська та полемічна.

У фонді княжої бібліотеки Київського Софійського собору IX ст. зберігалася, за джерелами, така релігійно-дидактична література, як: "Церковний устав" Аскольда, "Беседи против богомилов", "Поучения от божественных книг" пресвітера Козьми тощо, а також богословські трактати "О символе веры", "Сказание о распространении христианст-

ва" (назву запропоновано Д. Лихачевим. У "Повісті врем'яних літ" цей уривок носить назву "Синь подобосушень"); "Повесть о начале Руси", "Кодекс", "Речь" Константина Философа, інші його твори, "Житие" Мефодія, архієпископа Моравського; "Похвальное слово Кириллу и Мефодию"; листи Ісидора Пелусіота тощо.

Названий масив літератури слугував взірцем для монастирських і церковних бібліотек Київської Русі; заклав підвалини і стратегію формування фонду богослужбової літератури для всіх книгозбірень на багато століть уперед і, по суті, до сьогодні.

"Богослужбові книги наші складають повне коло того, що потрібно до живота та благословіння <...>, та ми досі не маємо жодного історичного твору щодо походження їх та долі, навіть про те, звідки і коли вони прийшли до нас" [Историческое обозрение богослужбных книг греко-российской церкви. — Київ: Въ типогр. Києво-Печерской Лавры, 1836. — С. 2]. Цей закид зроблено майже 200 років (!) тому, однак і нині не маємо повної аналітичної картини з цього питання, не кажучи вже про різноманітні бібліографічні покажчики, які б

дали хоча б уявлення про стан фондів богослужбової літератури в бібліотеках та наукового доробку з проблематики.

Християнсько-релігійне життя, наголошує М. Максимович, було панівним, література багатою [Максимович М. Поэзия, словесность (заметки). 1830—1840 гг. — ІР НБУВ, ф. 32, спр. 398. — арк. 13 зв., арк. 13 зв].

Звичайно, значний обсяг літератури з проблеми не можна вмістити на бібліотечній площі, тому й було складено бібліографічний список літератури з проблеми, що стане в нагоді релігієзнавцям, історикам, богословам, студентам вищих навчальних закладів. З ним було ознайомлено відвідувачів виставки, організованої у Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського з нагоди 1025-річчя Хрещення Київської Русі.

У наукових працях останніх років, що преставлені на цьому форумі, підготовленому Культурно-просвітницьким центром НБУВ, доводиться значна і позитивна роль релігії у розвитку бібліотечної культури в перші часи її формування; запропоновано певний зріз надзвичайно великого матеріалу, що зберігається у фондах НБУВ.

Надійшла в редакцію 12 серпня 2013 року